

De Blokjeskaart

De eerste nationale plankkaart over de ruimtelijke inrichting van Nederland

van Mil, Yvonne; Rutte, Reinout

DOI

[10.5117/THG2025.1.006.MIL](https://doi.org/10.5117/THG2025.1.006.MIL)

Publication date

2025

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift voor Historische Geografie

Citation (APA)

van Mil, Y., & Rutte, R. (2025). De Blokjeskaart: De eerste nationale plankkaart over de ruimtelijke inrichting van Nederland. *Tijdschrift voor Historische Geografie*, 10(1), 45-52.
<https://doi.org/10.5117/THG2025.1.006.MIL>

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Green Open Access added to TU Delft Institutional Repository

'You share, we take care!' - Taverne project

<https://www.openaccess.nl/en/you-share-we-take-care>

Otherwise as indicated in the copyright section: the publisher is the copyright holder of this work and the author uses the Dutch legislation to make this work public.

REEKS LANDSCHAP OP PAPIER

De Blokjeskaart: de eerste nationale plankaart over de ruimtelijke inrichting van Nederland

Yvonne van Mil
Technische Universiteit Delft
Y.B.C.vanMil@tudelft.nl

Reinout Rutte
Technische Universiteit Delft
R.J.Rutte@tudelft.nl

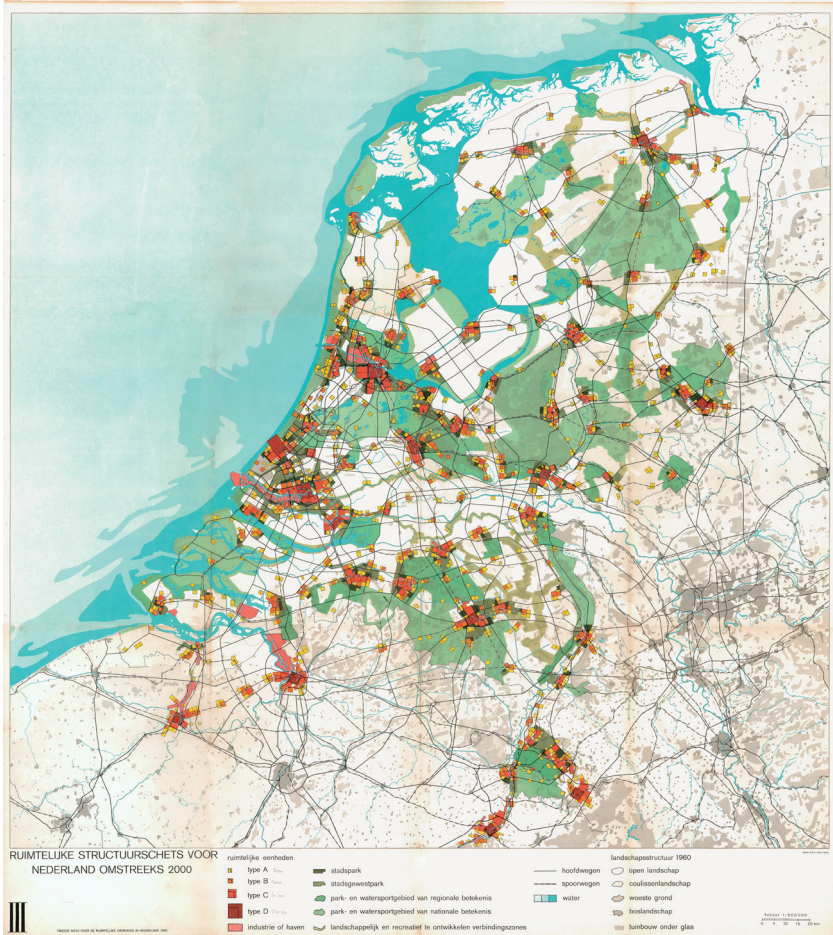
Abstract

The 'Blokjeskaart': the first national planning map on the spatial layout of the Netherlands

The so-called Blokjeskaart, published in 1966 as part of the Second Policy Document on Spatial Planning in the Netherlands, is the first detailed national spatial planning map of the Netherlands and also the first comprehensive government policy statement on the future layout of the Netherlands. This article briefly outlines how this map is an amalgam of diverse sources and of various mapping and research traditions, such as the cartogram from the late 19th century, survey-before-plan cartographic research from the 1920s and 1930s and the so-called balls map, which shows the distribution of population concentrations across the Netherlands around 2000.

Keywords: ruimtelijke ordening, blokjeskaart, cartogram, plankaart, ballenkaart

In 1966 werd de *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* gepubliceerd, met daarin de zogenoemde Blokjeskaart (afbeelding 1). Deze kaart is de eerste gedetailleerde nationale ruimtelijke ordeningskaart van Nederland en ook de eerste uitgebreide beleidsverklaring van de overheid over de toekomstige inrichting van Nederland (Faludi & Van der Valk, 1994, p. 131). De afgelopen jaren is de aandacht voor de blokjeskaart aanzienlijk

Afbeelding 1 Kaartbijlage III van de *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* (1966), de 'Ruimtelijke Structuurschets voor Nederland omstreeks 2000', ook wel de blokjeskaart genoemd.

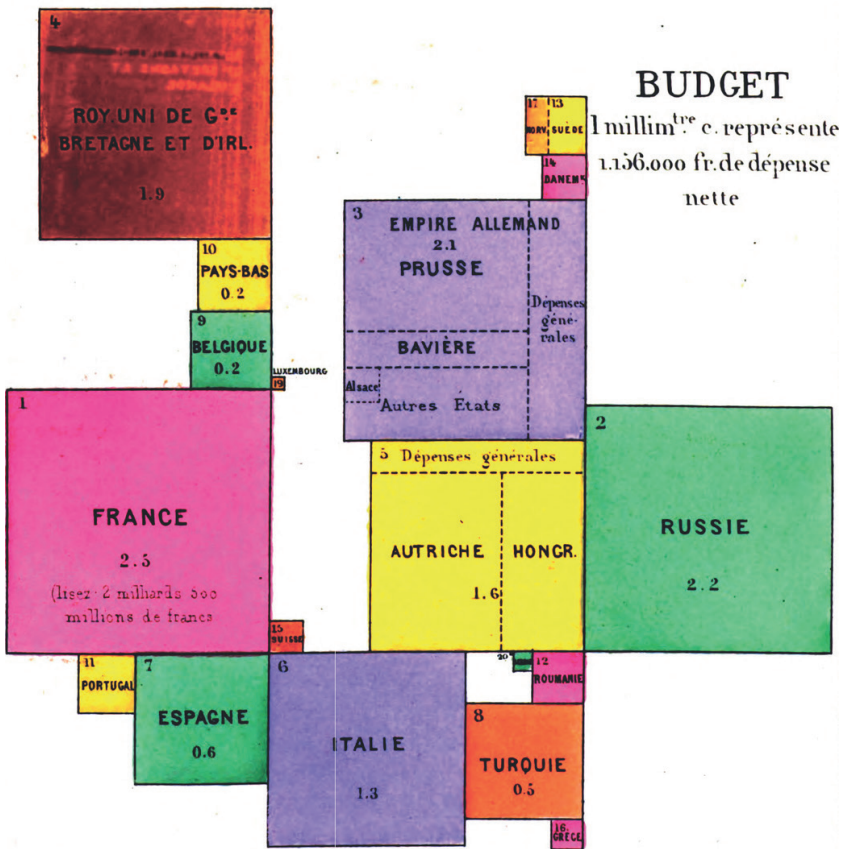
toegenomen. In 2012 werd de plankaart opgenomen in *De Canon van de Nederlandse ruimtelijke ordening* als een 'beroemd symbool van de traditie van langetermijnplanning' (NIROV, 2012). Als planningsinstrument wordt de blokjeskaart vaak gezien als symbool van het maakbaarheidsdenken uit de jaren 1960. Als kaarttype is het evenwel een voorbeeld voor toekomstige scenarioplanning, bijvoorbeeld voor de nieuwe *Nota Ruimte* die binnenkort zou moeten verschijnen. Maar wat staat er eigenlijk op de blokjeskaart, wat zien we, hoe is de legenda in elkaar gezet, of met andere woorden, wat is de kaarttaal en waar komt die vandaan?

Cartogram en plankkaart

Zowel de cartografische als de planologische voorlopers van de blokjeskaart verschenen al aan het eind van de 19e en het begin van de 20e eeuw, mede door de inspanningen van Nederlandse stedenbouwkundigen als Pieter en Frits Bakker Schut en Th.K. van Lohuizen (Van Mil, 2017) en de Franse geograaf Pierre Émile Levasseur, aan wie de vroegste vorm van de gebruikte kaarttaal, het cartogram, wordt toegeschreven. In 1876 publiceerde Levasseur een serie kaarten met rechthoeken die zo waren gerangschikt dat ze schematisch een herkenbare kaart van Europa vormden (afbeelding 2). Hij schaalde en kleurde deze rechthoeken op basis van onder meer nationaal inkomen, oppervlakte, bevolkingsdichtheid en religieuze gezindte. Daarmee was het cartogram geboren: een thematische kaart waarbij de geografische grootte van de in kaart gebrachte objecten (landen, provincies, steden) wordt vervormd zodat ze evenredig zijn met een geselecteerde variabele, zoals nationaal inkomen of bevolkingsdichtheid.

De planologische voorlopers verschenen in de jaren 1920 en 1930. Naar het idee van *survey-before-plan* ontwikkelde het cartografisch onderzoek op basis van statistische gegevens zich tijdens de eerste helft van de 20e eeuw in een rap tempo. Ook zagen de eerste nationale en regionale plannen het licht. In 1958 verscheen *De ontwikkeling van het Westen des lands*, maar in deze voorloper van de eerste *Nota inzake de ruimtelijke ordening van Nederland* (1960) waren de plankaarten nog heel schetsmatig en globaal. Ruimtelijke plannen werden traditioneel gemaakt door civiel ingenieurs, architecten en later ook door stedenbouwkundigen, en waren meer gebaseerd op 'visie' dan op wetenschappelijke, statistische gegevens (Van Mil & Van der Valk, 2024). Het cartogram, gebaseerd op statistische gegevens, werd vooral gebruikt door geografen. Door de grote ruimtelijke opgave na de Tweede Wereldoorlog en de invoering van het Nationale Plan in 1941 ontstond er een tekort aan stedenbouwkundigen die bereid en in staat waren om wetenschappelijk *survey-before-plan*-werk te doen. Als gevolg hiervan stroomden economisch-geografen en sociaalgeografen het gebied van de ruimtelijke planning binnen. Zij introduceren naast nieuwe kaartmethoden ook het idee van de 'scenario planning' (Faludi & Van der Valk, 1994; Van Mil & Van der Valk, 2024).

Als basis voor de blokjeskaart werd tevens gebruikgemaakt van een reeks vooroorlogse verstedelijkingsmodellen en ideeën over de stad of regio als organisme, bijvoorbeeld de *rank-size rule*. D. Hazelhoff formuleerde het in zijn artikel uit 1967 over de blokjeskaart als volgt: *Beziet men de structuurschets als geheel, als kaart van Nederland, dan moet men zich*

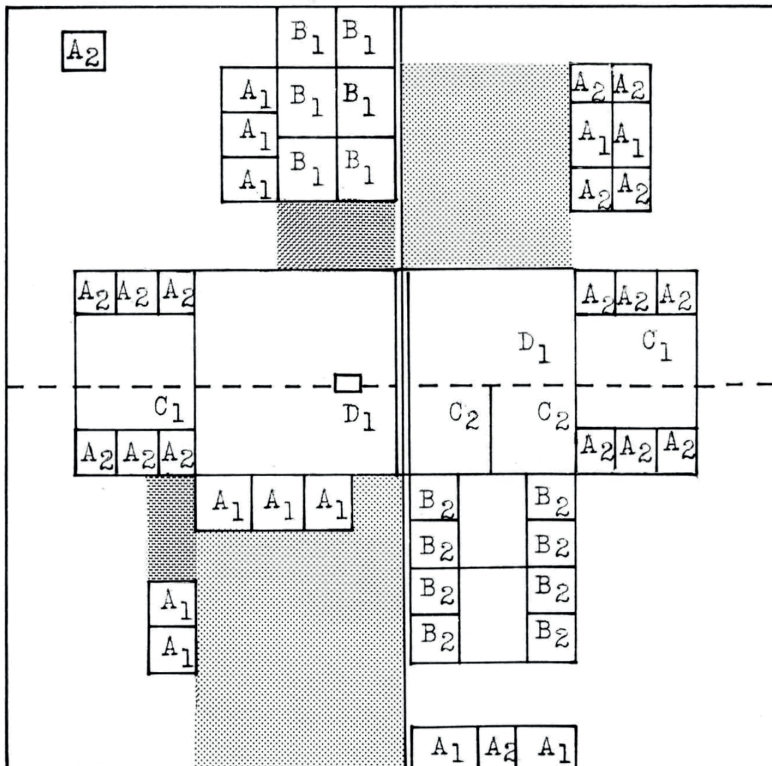
Afbeelding 2 Eén van Pierre Émile Levasseurs cartogrammen van Europa uit 1876, het vroegst bekende gepubliceerde voorbeeld van deze techniek (bron: Wikimedia).

duidelijk voor ogen stellen dat het hier een model betreft van het toekomstige Nederland, het Nederland van 2000. Er is in de kaart dus een aantal voorspellingen en prognoses – of, om een moderne term te gebruiken, futurologische gezichtspunten – ingebouwd met betrekking tot onze toekomstige samenleving (Hazelhoff, 1967, pp. 41-42).

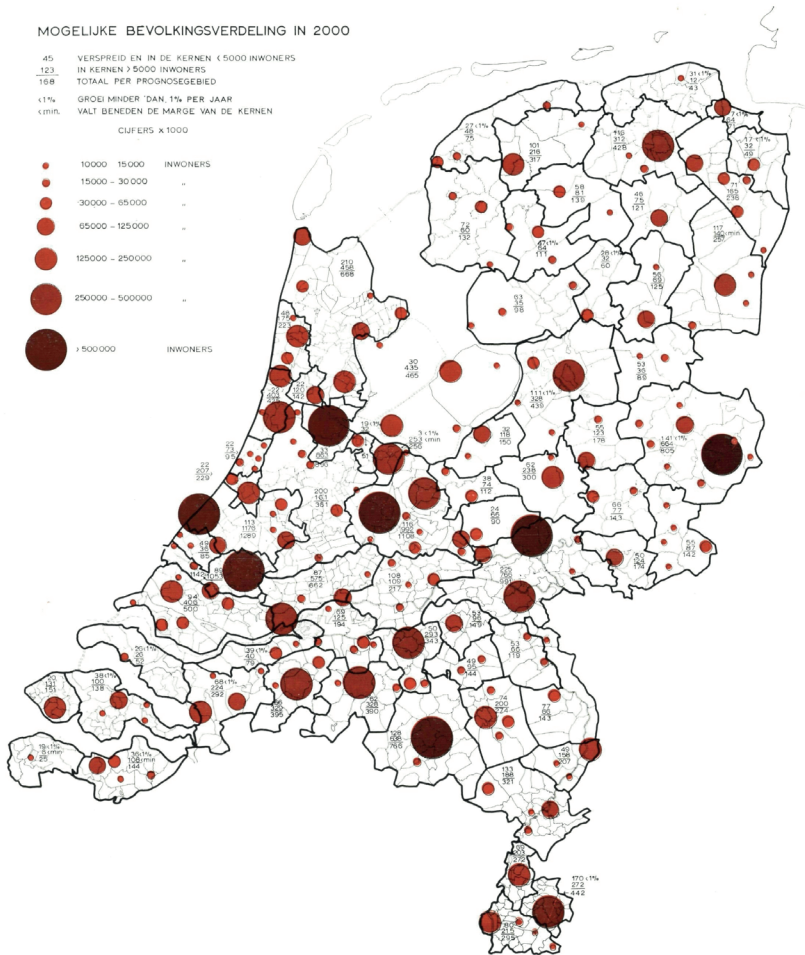
Blokjes en ballen

G.A. Nassuth, een van de auteurs van de blokjeskaart en verantwoordelijke voor het onderzoek dat leidde tot de *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in*

Type ruimtelijke eenheid	Oppervlakte bebouwing (excl. bijzondere voorz., zoals vliegvelden, havens e.d.)
1 D ₁ van 360.000 inw. = 36 km ² (10.000 inw. per km ²)	
1 D ₂ van 180.000 inw. = 18 km ² (10.000 inw. per km ²)	
2 C ₁ van 90.000 inw. = 12 km ² (7.500 inw. per km ²)	
4 C ₂ van 45.000 inw. = 6 km ² (7.500 inw. per km ²)	
6 B ₁ van 22.000 inw. = 4,4 km ² (5.000 inw. per km ²)	
8 B ₂ van 11.000 inw. = 2,2 km ² (5.000 inw. per km ²)	
12 A ₁ van 6.000 inw. = 2,4 km ² (2.500 inw. per km ²)	
18 A ₂ van 3.000 inw. = 1,2 km ² (2.500 inw. per km ²)	
totaal: 1.250.000 inw. = 200 km ² (6.250 inw. per km ²)	
(hele gebied = 22 x 22 km = 484 km ² = 2.600 inw. per km ²)	

Afbeelding 3 'Opbouw van een stadsgewest' (boven) en 'Schema van een stadsgewest' (onder) uit Hazelhoff (1967), p. 40.

Afbeelding 4 'Mogelijke bevolkingsverdeling in 2000', beter bekend als de ballenkaart (1966) uit *Het onderzoek ten behoeve van de Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, p. 30.

Nederland, was student-assistent van Van Lohuizen. Als hoogleraar stedenbouwkundig onderzoek aan de faculteit Bouwkunde van de Technische Hogeschool in Delft deed Van Lohuizen al jaren onderzoek naar verstedelijkingsmodellen en stelde 'gemeenschapsprofielen' op (Hazelhoff, 1967). Nassuth werd opgeleid als ingenieur, maar was meer geïnteresseerd in wetenschappelijk onderzoek naar verstedelijking dan in het tekenen van verkavelingen. Hij was een van de weinigen van zijn generatie die door Van Lohuizen kon worden aangemoedigd om onderzoek te doen (Faludi & Van der Valk, 1994, p. 116; Hemel, 2017). Nassuth

bracht de ideeën van zijn leermeester over ‘gemeenschapsprofielen’ in de praktijk tijdens zijn werk aan de *Tweede Nota* (Hazelhoff, 1967). Naast Nassuth werkte Eo Wijers aan de blokjeskaart. Wijers was eveneens ingenieur en hoofd van de Directie Stedelijke Gebieden ten tijde van het maken van de kaart, met onder hem Nassuth als hoofd van de Dienst Stedenbouw (Nationaal Archief, 2022).

Door te werken met blokjes in plaats van morfologische vlakken suggereerden Nassuth en Wijers op de blokjeskaart een mate van variatie (afbeelding 3). De blokjes drukken een ruimtelijk en programmatisch idee uit over het ontwikkelingsgebied: een diversiteit aan functies en hogere of lagere dichtheden. De kaart geeft richting aan dichtheden, buurttypes of stedelijke milieus zonder rigide te zijn. Hij is flexibel en biedt ruimte voor locatie-specifieke invullingen, in wezen een scenariokaart. Elk blokje stelt een ruimtelijke eenheid voor die gekoppeld is aan een bevolkingscijfer met een bijbehorende oppervlakte volgens bevolkingsdichtheid. De vierkante meters per eenheid worden vervolgens gekoppeld aan de functies wonen, groen, centrum, transport en industrie, waardoor er vier verschillende ‘milieus’ ontstaan. Bloktype A (geel) heeft bijvoorbeeld 4.000 inwoners en de dichtheid is 45 inwoners per hectare. De nadruk van het blokje ligt op wonen (196 van de 400), gevolgd door ruimte voor groen (85 van de 400), verkeer (80 van de 400) en centrum (35 van de 400) en weinig industrie (4 van de 400). De blokjes beïnvloeden elkaar, creëren een bepaald leefklimaat en vormen samen kernen, dorpen, steden, agglomeraties en stadsdelen (Hazelhoff, 1967).

Bij het positioneren van de blokjes is zoveel mogelijk rekening gehouden met de geografische potentie van elk gebied, maar ook met uitbreidingstrends en ruimtelijke desiderata, bijvoorbeeld als het gaat om het openhouden van een centrale open ruimte (Hazelhoff, 1967). Belangrijke bron voor de blokjeskaart was de zogenoemde ballenkaart, die de spreiding van de bevolkingsconcentraties over Nederland omstreeks 2000 toont (afbeelding 4). De ballen van de ballenkaart zijn op de blokjeskaart ruimtelijk gestructureerd als combinaties van blokjes en soms als een enkel blokje. Zo blijkt de blokjeskaart een samenstel te zijn van uitlopende bronnen en van diverse kaart- en onderzoekstradities, wat een tikje wonderlijke maar sprekende kaarttaal en een overtuigend kaartbeeld opleverde.

Literatuur

Hazelhoff, D. (1967). ‘De blokjeskaart. Enkele kanttekeningen bij de ruimtelijke structuurschets voor Nederland omstreeks 2000’. In: *Het onderzoek ten behoeve van de Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, pp. 31-42.

- Faludi A. & A. van der Valk (1994). *Rule and order: Dutch planning doctrine in the twentieth century*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht.
- Mil, Y. van, A. van der Valk, H. van Bergeijk & C. Hein (red.) (2024). *Willem Steigenga & Samuel van Embden. Two different approaches towards spatial planning: design and research*. Inaugural Speeches in the Built Environment: Global and Contextualised, No. 7. TU Delft OPEN Publishing. <https://bookrxiv.com/index.php/b/catalog/book/47>.
- Mil Y. van (2017). 'Pieter Bakker Schut (1877-1952), manager in stedenbouw'. *Bulletin KNOB. Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 116 (4), pp. 209-223.
- Nationaal Archief (2022). *Inventaris van het archief van de Rijksdienst voor het Nationale Plan (RNP) en taakvoorgangers, 1941-1965*. Den Haag.
- NIROV (2012). *De Canon van de Nederlandse ruimtelijke ordening*. Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Den Haag.
- Hemel, Z. (2017). *Schijnbare chaos*. Online-blog: <https://zefhemel.nl/wat-ons-te-wachten-staat/>.

Over de auteurs

Yvonne van Mil werkt als onderzoeker ruimtelijke geschiedenis en cartograaf bij de sectie Geschiedenis van de faculteit Bouwkunde aan de Technische Universiteit in Delft en daarnaast als zelfstandig onderzoeker voor diverse erfgoedinstellingen.

Reinout Rutte werkt als stads- en architectuurhistoricus bij de sectie Geschiedenis van de faculteit Bouwkunde aan de Technische Universiteit in Delft.